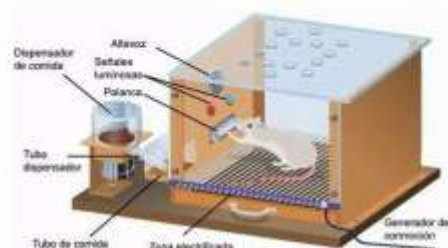

B.F.SKINNER – XULQ-ATVOR NAZARIYASI HAQIDA MA'LUMOT VA UNI BOSHLANG'ICH SINFLARDA QO'LLASH TEXNIKASI

Mannobova Nozimaxon Qamchibekovna
ANDIJON VILOYATI IZBOSKAN TUMANI

26-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi
boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Asimismo, el psicólogo estadounidense Burrhus Frederic Skinner fue un destacado especialista que desarrollo el conductismo y describió los procesos que acompañan a las conductas voluntarias tras diversos experimentos, entre el mas famoso la "Caja de Skinner."

POWTOON

(METODIK TAVSIYA)

ANNOTATSIYA

Ushbu metodik tavsiyada B. F. Skinnerning xulq-atvor nazariyasi va uning boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligini oshirishga ta'siri ko'rib chiqiladi. Skinnerning operant shartlanish konsepsiyasi o'quvchilarning xatti-harakatlarini rag'batlantirish va boshqarish orqali ta'lim jarayonini samarali tashkil etishga imkon beradi. Metodik tavsiyada quyidagi asosiy tamoyillar yoritilgan:

Ijobiy rag'batlantirish – maqto'v, mukofot va motivatsiya orqali o'quvchilarning o'qishga bo'lgan ishtiyoqini oshirish. Salbiy rag'batlantirish – noqulay holatlarni bartaraf etish orqali o'quvchilarni maqsadga yo'naltirish. Jazo va differensial mustahkamlash – noto'g'ri xatti-harakatlarni kamaytirish va to'g'ri yondashuvlarni rivojlantirish.

KALIT SO'ZLAR: . B. F. Skinner, Xulq-atvor nazariyasi, Operant shartlanish, Ijobiy rag'batlantirish, Salbiy rag'batlantirish, Jazo va differensial mustahkamlash

Tarkibi: Muallif – N.A.Oripova Andijon viloyati Izboskan tumani 26-maktab boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Muharrir: - M.R.Olimova Andijon viloyati Izboskan tumani 32-maktab oliy toifali boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Taqrizchilar: - A.Darmonqulova Andijon viloyati Izboskan tumani 26-maktab boshlang'ich sinf o'qituvchisi

D.Esonova Andijon viloyati Izboskan tumani 35-maktab boshlang'ich mentor o'qituvchisi

Kirish. B. F. Skinner va uning xulq-atvor nazariyasi.

F. Skinner kim edi? Burrhus Frederic Skinner (1904–1990) — amerikalik psixolog, behaviorizm (xulq-atvor psixologiyasi) yo'nalishining yetakchi vakili. U inson va hayvonlarning xulq-atvorini o'rganib, ta'lim jarayonida rag'batlantirish va jazolashning ta'sirini tahlil qilgan. Uning ishlari pedagogika, psixologiya va ta'lim sohalariga katta ta'sir ko'rsatgan. Skinner “operant shartlanish” tushunchasini ishlab chiqdi, bu esa odamlarning xatti-harakatlarini tashqi omillar (rag'bat va jazo) orqali boshqarish mumkinligini ko'rsatadi. Skinnerning xulq-atvor nazariyasi shunday prinsipga asoslanadi: Inson xulq-atvori natijalarga bog'liq. Agar xatti-harakat yaxshi natija (rag'bat) bersa, odam uni takrorlashga moyil bo'ladi. Agar natija salbiy bo'lsa, u xatti-harakat yo'qoladi yoki kamayadi. Skinnerning operant shartlanish tushunchasi asosida xatti-harakatlar rag'batlantirish va jazolash orqali o'zgartirilishi mumkin. Skinner tomonidan belgilangan asosiy tushunchalar. Operant xatti-harakatlar – odam yoki hayvon muayyan natijaga erishish uchun bajaradigan harakatlar. Masalan, bola yaxshi javob bersa, o'qituvchi uni maqtaydi. Natijada, bola kelajakda ham darsga tayyorlanishga intiladi.

Ijobiy rag'batlantirish (Positive Reinforcement) – yaxshi xulq-atvor uchun beriladigan mukofot yoki maqtov. Bu o'quvchilarni motivatsiya qiladi. Masalan, yaxshi o'qigan o'quvchiga yulduzcha yoki baho berish.

Salbiy rag'batlantirish (Negative Reinforcement) – noqulay sharoitni yo'qotish orqali o'quvchini ijobiy xulq-atvorga yo'naltirish. Masalan, o'quvchi topshiriqni bajarsa, unga uyga vazifa kamaytiriladi.

Jazo (Punishment) – noto'g'ri xatti-harakatni kamaytirish uchun beriladigan salbiy ta'sir. Masalan, dars davomida tartibni buzgan o'quvchini o'yindan chetlatish.

Differensial mustahkamlash (Differential Reinforcement) – faqat ijobiy harakatlarni rag'batlantirish va noto'g'ri harakatlarni e'tiborsiz qoldirish. Bu usul orqali noto'g'ri xatti-harakatlar asta-sekin yo'qoladi.

Skinnerning xulq-atvor nazariyasining ta'limga tatbiqi

Skinner ta'lim jarayonida rag'batlantirish muhim ekanligini ta'kidlagan. Uning yondashuvi boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qishga motivatsiya qilishda juda foydalidir. Ta'limda Skinner nazariyasining qo'llanilishi:

Rag'batlantirish tizimi yaratish.

Mukofot tizimi: O'quvchilarning yaxshi natijalari uchun baho, yulduzcha yoki sovg'alar berish.

Ma'naviy rag'batlantirish: O'qituvchi tomonidan maqtov, tabrik va dalda berish. Xatolardan o'rganish. O'quvchilar noto'g'ri javob berganda, jazolash o'rniga to'g'ri yo'naltirish va maslahat berish.

O'yin orqali o'qitish. Bolalar uchun o'yin va tanlovlar yaratish, g'oliblarni mukofotlash.

Individul yondashuv. Har bir bolaning qobiliyatiga mos mashqlar berish va ularga shaxsiy yondashish. Skinnerning xulq-atvor nazariyasi ta'lim jarayonida rag'batlantirish va jazolash muhim ekanligini ko'rsatadi. Agar o'quvchilar yaxshi xulq-atvor uchun mukofot olsalar, ular kelajakda ham shunday qilishga intiladilar. Differensial mustahkamlash, ijobiy rag'batlantirish, o'yin va mukofot tizimlari boshlang'ich sinflarda ta'lim samaradorligini oshirishga yordam beradi. Skinnerning yondashuvi hozirgi zamonaviy ta'lim tizimida ham keng qo'llanilib, faol o'qitish metodikalarini yaratishga asos bo'lib xizmat qiladi.

Skinner nazariyasini boshlang'ich sinflarda qo'llash

B. F. Skinnerning xulq-atvor nazariyasi va operant shartlanish konsepsiyasi boshlang'ich sinflarda o'qitish jarayonini samarali tashkil etish uchun juda muhim. Chunki yosh o'quvchilarni rag'batlantirish va motivatsiya berish ularning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirishda muhim o'rin tutadi. Quyida Skinner nazariyasining boshlang'ich sinflardagi amaliy qo'llanilishiga oid asosiy usullar keltirilgan.

1. Ijobiy rag'batlantirish usullari

Ijobiy rag'batlantirish orqali o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshirish va ularga yaxshi odatlarni singdirish mumkin.

Amaliyotda qo'llash:

Mukofot tizimi yaratish – yaxshi natijalar uchun yulduzcha, sticker yoki kichik sovg'alar berish.

Ma'naviy rag'batlantirish – o'quvchini maqtash, uning yutuqlarini butun sinf oldida e'tirof etish.

Topshiriqni yaxshi bajargan o'quvchilarga maxsus rol yoki imtiyoz berish – masalan, "Sinf doshga yordamchi", "Kitobxon rahbar" kabi unvonlar.

Misol:

O'quvchi matnni to'g'ri va ravon o'qisa, unga "Ajoyib o'quvchi" degan belgi beriladi. Matematik misollarni to'g'ri ishlagan o'quvchiga "Zukko matematik" kartochkasi beriladi.

2. Salbiy rag'batlantirishni to'g'ri qo'llash

Salbiy rag'batlantirish noto'g'ri xatti-harakatlarni yo'qotish uchun ishlatiladi. Lekin bu usul jazoga emas, balki qoidalarini tushuntirishga va xatolarni to'g'ri tuzatishga qaratilgan bo'lishi kerak.

Amaliyotda qo'llash:

Noto'g'ri xatti-harakatlarni e'tiborsiz qoldirish yoki muqobil yechim taklif qilish.

Noto'g'ri javoblar uchun jazolash emas, balki qayta tushuntirish.

O'quvchilarga noto'g'ri xatti-harakat natijasida yo'qotadigan imkoniyatlarni tushuntirish.

Misol:

Agar o'quvchi dars paytida shovqin qilsa, unga "Agar jim bo'lsang, keyin o'yin o'ynash uchun vaqt bo'ladi" deb tushuntiriladi.

Agar topshiriqni bajarmasa, unga "Agar mashqni tugatsang, darsdan keyin tanaffusda dam olishga ko'proq vaqt qoladi" kabi takliflar berish.

3. Differensial mustahkamlash (To'g'ri xulqni rag'batlantirish)

Bu usul orqali noto'g'ri xatti-harakatlarni kamaytirish va to'g'ri xulqni rivojlantirish mumkin.

Amaliyotda qo'llash:

Ijobiy xulq-atvorni doimiy ta'kidlab borish.

O'quvchilarga o'z xatti-harakatlarini tahlil qilishga yordam berish.

To'g'ri xatti-harakatlarni mustahkamlash uchun jamoaviy faoliyatlar yaratish.

Misol:

Agar o'quvchi darsda tartibni buzmasa va faol qatnashsa, unga "Eng namunali o'quvchi" kartochkasi beriladi.

Sinf ichida do'stona muhit yaratish uchun "Eng ko'p yordam bergan o'quvchi" mukofoti topshiriladi.

4. O'yinli o'qitish yondashuvi

Skinner nazariyasi bo'yicha o'quv jarayoni qiziqarli va interaktiv bo'lsa, o'quvchilar o'rganishga ko'proq motivatsiya oladi.

Amaliyotda qo'llash:

"Mukofotli musobaqalar" o'tkazish.

Interaktiv o'yinlar orqali o'qish savodxonligini oshirish.

Rol o'ynash texnikasidan foydalanish.

Misol: O'quvchilarga har bir to'g'ri javob uchun ball berish va ball yig'gan o'quvchini rag'batlantirish.

"Aqliy hujum" o'yinlari orqali yangi so'zlarni o'rgatish.

"Sinf do'koni" tashkil qilish – o'quvchilar yaxshi natijalari uchun ball yig'ib, o'z ballarini kichik sovg'alar bilan almashtirishlari mumkin.

5. Individual yondashuvni qo'llash

Har bir o'quvchi turlicha o'rganish uslubiga ega. Skinner nazariyasi asosida individual yondashuvni qo'llash o'quvchilarni ta'lim jarayoniga yanada faol jalb qilish imkonini beradi.

Amaliyotda qo'llash: Har bir o'quvchining qobiliyatini hisobga olgan holda mos topshiriqlar berish. O'quvchilarning qiziqishiga mos ravishda darslarni moslashtirish.

Har bir o'quvchining muvaffaqiyatini individual kuzatish va qo'llab-quvvatlash.

Misol: Kam gapiradigan o'quvchilar uchun tasviriy materiallar orqali o'qish topshiriqlari berish. O'quvchilarning har biriga mos qiyinchilik darajasidagi mashqlar taklif qilish. Kamdan-kam maqtov eshitadigan o'quvchilarni kichik yutuqlari uchun ham rag'batlantirish. Skinnerning xulq-atvor nazariyasi boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish, o'qishga bo'lgan qiziqishini shakllantirish va to'g'ri xatti-harakatlarni rivojlantirish uchun samarali usullardan biridir. Ijobiy rag'batlantirish o'quvchilarni yanada yaxshi natijalarga erishishga undaydi. Salbiy rag'batlantirish noto'g'ri xatti-harakatlarni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi. Differensial mustahkamlash orqali o'quvchilar ongli ravishda yaxshi xatti-harakatlarni shakllantirishadi. O'yinli yondashuv va individual moslashuv o'quvchilar uchun ta'lim jarayonini yanada qiziqarli qiladi. Skinnerning bu yondashuvlari boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun samarali metodika bo'lib, o'quvchilarning mavzularni yaxshi o'zlashtirishi va ijobiy xulq-atvor shakllantirishi uchun juda foydalidir.

Ijobiy rag'batlantirish tizimini yaratish

Ijobiy rag'batlantirish tizimi o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish, faolligini rag'batlantirish va o'qish jarayoniga qiziqishini kuchaytirish uchun muhim strategiyalardan biridir. Skinnerning operant shartlanish nazariyasiga ko'ra, to'g'ri va ijobiy xatti-harakatlar mukofotlanganda, o'quvchilar ushbu xatti-harakatlarni takrorlashga moyil bo'ladilar. Shuning uchun ijobiy rag'batlantirish tizimi sinfda yaxshi xulq-atvor va bilim olishga qiziqishni shakllantirishga xizmat qiladi.

1. Rag'batlantirish tizimining asosiy tamoyillari

Ijobiy rag'batlantirish tizimi quyidagi tamoyillarga asoslanishi kerak:

- ✓ Adolatli bo'lish – barcha o'quvchilar rag'batlantirish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak.
- ✓ Aniq va tushunarli bo'lish – qoidalar va mukofotlar aniq belgilanishi zarur.
- ✓ Doimiy bo'lish – tizim uzluksiz ishlashi va oldindan e'lon qilinishi kerak.
- ✓ O'quvchilar yoshi va ehtiyojlariga mos bo'lish – sinf bosqichiga qarab moslashtirish lozim.
- ✓ Jamoaviy va individual rag'batlantirishni o'z ichiga olishi – ham guruh, ham alohida o'quvchilar mukofotlanishi kerak.

2. Rag'batlantirish shakllari

O'quvchilarning yoshiga mos ravishda turli xil rag'batlantirish shakllarini joriy etish mumkin.

A) Moddiy rag'batlantirish (Tashqi motivatsiya)

Bu rag'batlantirish turi o'quvchilarni ko'proq harakat qilishga undaydi, lekin uni me'yorida qo'llash muhim.

- ◆ Stickerlar va yulduzchalar – har bir yaxshi javob yoki to'g'ri bajarilgan topshiriq uchun.

◆ Ballar va mukofot tizimi – o‘quvchilar ma’lum ball to‘plashgach, mukofotga ega bo‘ladilar.

◆ Sinf “do‘koni” – to‘plangan ballar yoki yulduzchalarni kichik sovg‘alarga almashtirish.

Misol:

10 ta yulduzcha to‘plagan o‘quvchi “Kitobxon yulduzi” unvonini oladi.

Eng ko‘p ball to‘plagan o‘quvchi “Sinf sardori” bo‘lish imkoniyatiga ega.

B) Ma’naviy rag‘batlantirish (Ichki motivatsiya)

Bu turdagi rag‘batlantirish o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan ichki qiziqishini oshirishga qaratilgan.

◆ Maqtov va e’tirof – o‘qituvchining og‘zaki maqtovi o‘quvchining ishonchini oshiradi.

◆ Maxsus unvon va rollar berish – masalan, “Hafta qahramoni”, “Ijodkor bola” kabi nomlar.

◆ Jamoa oldida tan olish – yaxshi ishlagan o‘quvchilar sinf oldida e’tirof etiladi.

Misol:

“Sinf sardori” yoki “Eng yaxshi yordamchi” unvoni sinfda faol qatnashgan bolaga beriladi.

Yaxshi hikoya yozgan o‘quvchi sinf oldida hikoyasini o‘qib beradi.

3. Rag‘batlantirish tizimini joriy etish bosqichlari

1-bosqich: Qoidalarni aniqlash va e’lon qilish

O‘quvchilar bilan birga sinf qoidalari tuziladi.

Mukofot va rag‘batlantirish shartlari tushuntiriladi.

O‘quvchilarga rag‘batlantirish tizimi qanday ishlashi tushuntiriladi.

Misol:

"Kim eng ko‘p o‘qish topshiriqlarini bajarsa, “Hafta kitobchisi” bo‘ladi."

2-bosqich: Rag‘batlantirishni sinf hayotiga tatbiq etish

Dars jarayonida va tanaffusda ijobiy xatti-harakatlar kuzatilib, belgilanadi.

Har bir kichik yutuq e’tirof etiladi.

O‘quvchilarga motivatsiya berish uchun interaktiv doska yoki maxsus jadvallar qo‘llanadi.

3-bosqich: Yutuqlarni baholash va mukofotlash

Har haftalik yoki oylik natijalarga ko‘ra eng faol o‘quvchilar tanlanadi.

Mukofotlash marosimlari o‘tkaziladi.

O‘quvchilarga yutuqlari bo‘yicha fikr-mulohazalar beriladi.

4. Rag‘batlantirish tizimining samaradorligini oshirish yo‘llari

✓ Yoshga moslashtirish – past sinflar uchun ko‘proq o‘yinlar orqali, yuqori sinflarda esa akademik yondashuv bilan rag‘batlantirish.

✓ Guruh va individual rag‘batlantirishni uyg‘unlashtirish – o‘quvchilar jamoaviy ishlashni ham o‘rganishlari uchun guruh mukofotlari ham bo‘lishi kerak.

✓ Motivatsiyani pasaytirib yubormaslik – bir xil mukofotlar vaqt o‘tishi bilan zerikarli bo‘lib qolishi mumkin, shuning uchun mukofotlarni o‘zgartirib borish kerak.

✓ Har bir o‘quvchining yutuqlarini e‘tirof etish – faqat oldinda borayotganlar emas, balki barcha o‘quvchilar rag‘batlantirilishi lozim.

Ijobiy rag‘batlantirish tizimi boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshirish, faolligini kuchaytirish va to‘g‘ri xulq-atvorni shakllantirish uchun samarali vosita hisoblanadi. Ma‘naviy va moddiy rag‘batlantirish uyg‘unligi ta‘lim jarayonini qiziqarli, samarali va motivatsion qiladi. O‘qituvchilar uchun muhim jihat – bu tizimni adolatli, tushunarli va izchil yuritishdir.

Skinnerning xulq-atvor nazariyasiga asoslangan bunday yondashuv bolalarning o‘qish jarayonida faollikni oshirish, mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini shakllantirish va ijobiy ta‘lim muhitini yaratish imkonini beradi.

Salbiy rag‘batlantirish – bu xatti-harakatni yo‘qotish yoki kamaytirish maqsadida noqulay holat yoki natija bilan bog‘lash jarayoni. Pedagogikada bu tushuncha ehtiyotkorlik bilan qo‘llanishi kerak, chunki noto‘g‘ri yondashuv o‘quvchining motivatsiyasini pasaytirishi va ruhiy bosim yaratishi mumkin.

Salbiy rag‘batlantirish turlari: Natijaviy javob – O‘quvchi noto‘g‘ri ish qilganida, unga yoqimsiz oqibatlar ko‘rsatiladi (masalan, noto‘g‘ri javob uchun qo‘shimcha topshiriq berish).

Imtiyozlarni cheklash – O‘quvchi intizomga rioya qilmasa, unga berilgan imtiyoz (masalan, o‘yinga qo‘shilish huquqi) olib qo‘yiladi.

Ogohlantirish va takroriy nazorat – O‘quvchi qoidaga rioya qilmasa, unga ogohlantirish berilib, keyingi safar xatti-harakati tekshiriladi.

Ta‘lim jarayonida ehtiyotkorlik bilan ishlatish

Salbiy rag‘batlantirish pedagogikaning asosiy usuli bo‘la olmaydi. Uni faqat o‘quvchining xatti-harakatlarini tuzatish maqsadida, yumshoq shaklda qo‘llash maqsadga muvofiq.

Yaxshi muvozanatlangan yondashuvda salbiy rag‘batlantirish doimo ijobiy rag‘batlantirish bilan birga qo‘llanadi (masalan, noto‘g‘ri javobni to‘g‘ri javob bilan taqqoslab, o‘quvchini to‘g‘ri fikrlashga yo‘naltirish).

O‘quvchilarning individual psixologik xususiyatlari hisobga olinishi kerak, chunki ba‘zi bolalar uchun salbiy rag‘batlantirish motivatsiyani keskin pasaytirishi mumkin.

Siz pedagogik metodik tavsiyalaringsizda salbiy rag‘batlantirishga qanday yondashmoqchisiz? Unga qanday chegaralar qo‘yish kerak deb hisoblaysiz?

Salbiy rag‘batlantirishdan foydalanish

B. F. Skinnerning xulq-atvor nazariyasida salbiy rag‘batlantirish (negative reinforcement) – o‘quvchi noxush holatdan qutulishi yoki bosim kamayishi orqali xatti-harakatni kuchaytirish jarayonidir. Bu jazoga o‘xshab ko‘rinsa ham, aslida jazodan farqli: salbiy rag‘batlantirish o‘quvchini yaxshi xatti-harakatga undash uchun yoqimsiz omillarni olib tashlashni anglatadi.

1. Salbiy rag‘batlantirish va jazo farqi

2. Salbiy rag‘batlantirish usullari

A) Ogohlantirish va noxush vaziyatdan qutulish

O‘quvchilarga biror vazifa bajarilmaganda yoki noto‘g‘ri xatti-harakat qilinganda qanday oqibatlar bo‘lishi haqida tushuntiriladi.

Misol:

Uy vazifasi bajarmagan o‘quvchi – dars so‘ngida qolib bajarishi kerak.

Barcha topshiriqlarni to‘g‘ri bajargan o‘quvchi – tanaffusga ertaroq chiqish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

→ Bu yondashuv o‘quvchilarda mas’uliyat hissini oshirishga xizmat qiladi.

B) Qulay sharoitlarni cheklash va ularni qayta ochish

Ba‘zan o‘quvchilar yaxshi natija ko‘rsatishlari uchun ma‘lum imtiyozlarni vaqtincha olib tashlash kerak bo‘ladi. Agar o‘quvchi kerakli xatti-harakatni bajarsa, u imtiyoz qaytariladi.

Misol:

Sinf haddan tashqari shovqin qilsa, o‘qituvchi ularning sevimli o‘yin vaqtini bekor qilishi mumkin. Agar tartib tiklansa, o‘yin vaqti qayta beriladi.

Mashqni bajarmagan bolalar – jamoaviy o‘yinda ishtirok eta olmaydi, ammo keyingi safar to‘g‘ri ishlasa, ishtirok etish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

→ Bu usul bolalarga o‘z harakatlari natijasini his qilishga yordam beradi.

C) Ortga surish (sekinlashtirish) strategiyasi

O‘quvchilar ba‘zan shoshilinch natijalarni xohlashadi. Salbiy rag‘batlantirish orqali ular kerakli xatti-harakatlarni bajarmaguncha kutilgan natija yoki mukofot kechiktirilishi mumkin.

Misol:

O‘quvchi mashqlarni shoshilib, xatolar bilan bajarsa, mukofot olish kechiktiriladi va unga yana bir marta to‘g‘ri bajarish imkoniyati beriladi.

Tartibsiz o‘quvchilar – to‘g‘ri xatti-harakat ko‘rsatmaguncha guruhda ishlash imkoniyatidan mahrum bo‘lishi mumkin.

→ Bu metod o‘quvchilarga sabr-toqat va diqqatni jamlash ko‘nikmalarini o‘rgatadi.

3. Salbiy rag‘batlantirish samaradorligini oshirish yo‘llari

✓ O‘quvchilarni oldindan xabardor qilish – ular nima sababdan muayyan imtiyozdan mahrum bo‘lishlarini tushunishlari kerak.

✓ Adolat va izchillikni ta'minlash – barcha o'quvchilarga teng qoida qo'llanilishi muhim.

✓ O'quvchilarning hissiy holatini inobatga olish – haddan tashqari bosim bolalarning motivatsiyasini yo'qotishi mumkin.

✓ Alternativ variantlarni taklif qilish – o'quvchi xatosini tuzatishi uchun imkoniyat berish muhim.

4. Salbiy rag'batlantirishning mumkin bo'lgan xavflari

✗ O'quvchilar stressga tushishi – haddan tashqari salbiy rag'batlantirish ularning o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytirishi mumkin.

✗ Ichki motivatsiyaning yo'qolishi – agar faqat tashqi omillarga asoslanilsa, bolalar shunchaki jazodan qochish uchun o'rganishi mumkin.

✗ O'quvchilar bilan munosabatga salbiy ta'sir – haddan tashqari qattiq choralar o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi ishonchga zarar yetkazishi mumkin.

→ Shu sababli salbiy rag'batlantirishni doimo ijobiy rag'batlantirish bilan muvozanatlash kerak!

Salbiy rag'batlantirish o'quvchilarga to'g'ri xatti-harakatni o'rganish va mas'uliyatni his qilishga yordam beruvchi samarali metodlardan biri. Biroq, uni haddan tashqari qo'llash o'quvchilarning motivatsiyasiga salbiy ta'sir qilishi mumkin. Shuning uchun u ijobiy rag'batlantirish bilan uyg'unlashtirilgan holda ishlatilishi lozim.

Eng muhimi, o'qituvchi salbiy rag'batlantirishni tushuncha berish va o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun ishlatishi kerak, jazolash vositasi sifatida emas.

O'yin va tanlovlar orqali o'qitish

Boshlang'ich sinflarda o'yin va tanlov elementlarini o'qitish jarayoniga kiritish o'quvchilarning o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshirib, ularning faolligini va ishtirokini kuchaytiradi. B. F. Skinnerning xulq-atvor nazariyasi asosida, o'yin va tanlovlar ijobiy rag'batlantirish orqali bilim olishni yanada samarali qiladi.

1. O'yin va tanlovlarning ta'limiy ahamiyati

✓ O'quvchilarning qiziqishini oshiradi – o'yin elementlari darsni qiziqarli qiladi.

✓ Faol ishtirokni ta'minlaydi – bolalar bilimni o'zlari izlab topishadi.

✓ Mustaqil fikrlash va ijodkorlikni rivojlantiradi – muammolarni o'yin shaklida hal qilishga o'rgatadi.

✓ Jamoaviy ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi – guruhli o'yin va tanlovlar orqali bolalar muloqot qilishni o'rganadilar.

✓ Xatolar orqali o'rganish imkonini beradi – natijadan qat'i nazar, bolalar yangi tajriba orttirishadi.

2. O'yin texnologiyalarini qo'llash usullari

A) Ta'limiy o'yinlar

Bu usul o'quvchilarga bilim berish va ularning ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan. Masalan:

"So'z top" o'yini – o'quvchilar o'rganilgan mavzu bo'yicha so'zlar yoki atamalarni topishadi.

"Matn bo'yicha savollar" o'yini – matn o'qib bo'lingach, o'qituvchi o'quvchilarga savollar berib, to'g'ri javob berganlarni mukofotlaydi.

"Lug'at boyligini oshirish" o'yini – bolalar o'rgangan yangi so'zlarini tasvirlab yoki jumlada ishlatib ko'rsatishadi.

→ Bu usul tafakkurni rivojlantirishga va bilimni mustahkamlashga yordam beradi.

B) Rolli o'yinlar

O'quvchilarga turli mavzularda rolli sahnalashtirish imkoniyati beriladi. Masalan:

"Intervyu" o'yini – o'quvchilar muayyan mavzu bo'yicha bir-birlariga intervyu berishadi.

"Kitob qahramonlari" o'yini – o'quvchilar hikoya qahramonlarini jonlantirishadi.

"Savdo-sotiq" o'yini – bolalar o'rgangan so'z va iboralarni muloqotda ishlatishadi.

→ Rolli o'yinlar o'quvchilarning nutq ko'nikmalarini oshirib, ularni ishonchli va faol bo'lishga o'rgatadi.

C) Gamifikatsiya (o'yin elementlari yordamida o'qitish)

Gamifikatsiya o'quv jarayoniga o'yin qoidalarini kiritish orqali bolalarning darsga qiziqishini oshiradi. Masalan:

"Ball yig'ish tizimi" – har bir to'g'ri javob uchun o'quvchilar ball yig'ishadi va yakunda rag'batlantiriladi.

"Sinf darajalari" – o'quvchilarning bilimlari oshgani sari ular yangi "darajaga" chiqishadi.

"Missiya bajarish" – dars jarayonida muayyan topshiriqlarni bajargan o'quvchilar rag'batlantiriladi.

→ Bu usul bolalarning darsga bo'lgan ishtiyoqini oshirishga xizmat qiladi.

3. Tanlovlar orqali rag'batlantirish

A) Jamoaviy tanlovlar

Bolalar jamoa bo'lib topshiriqlarni bajaradilar. Masalan:

"Kim ko'proq so'z topa oladi?" – guruhlar berilgan mavzu bo'yicha eng ko'p so'z topishga harakat qilishadi.

"Savol-javob marafoni" – o'quvchilar berilgan savollarga navbat bilan javob berishadi.

"Kreativ yozuvchi" – bolalar berilgan so'zlar asosida ijodiy hikoya tuzishadi.

→ Bu usul o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishga yordam beradi.

B) Individual tanlovlar

Har bir o'quvchi mustaqil harakat qiladi va o'z natijalari bo'yicha baholanadi.
Masalan:

"Eng yaxshi hikoya muallifi" – bolalar o'z hikoyalarini yozib, eng yaxshisi tanlab olinadi.

"Kitobxonlar chempionati" – kim eng ko'p kitob o'qiganini aniqlash uchun tanlov o'tkaziladi.

"Savodxonlik turniri" – imlo va grammatikaga oid tanlovlar o'tkaziladi.

→ Bu usul bolalarni mustaqil ishlashga va o'z ustida ishlashga rag'batlantiradi.

4. O'yin va tanlovlardan maksimal natija olish uchun tavsiyalar

✓ O'yin va tanlovlarni o'quv dasturiga moslashtirish – ular faqat o'yin emas, balki ta'limiy ahamiyatga ega bo'lishi kerak.

✓ Rag'batlantirish tizimini joriy qilish – o'quvchilar faol ishtirok etishlari uchun kichik sovg'alar yoki maqto'v tizimini yo'lga qo'yish muhim.

✓ Barcha o'quvchilarni qamrab olish – tanlov va o'yinlarda hamma ishtirok etishi uchun teng sharoit yaratish kerak.

✓ Natijalarni tahlil qilish va baholash – o'yin va tanlovlar qanday ta'sir ko'rsatayotganini kuzatib borish va kerak bo'lsa, takomillashtirish.

O'yin va tanlovlar orqali o'qitish boshlang'ich sinf o'quvchilarining darsga bo'lgan qiziqishini oshirib, ularning bilim olish jarayonini yanada samarali qiladi. O'yin elementlari orqali bolalar mustaqil fikrlash, ijodkorlik, jamoada ishlash va xatolaridan saboq olish ko'nikmalarini rivojlantirishadi. Shuningdek, B. F. Skinnerning ijobiy rag'batlantirish tamoyillari asosida bolalar muvaffaqiyat uchun intilishadi va yangi bilimlarni tezroq o'zlashtirishadi.

Shuning uchun o'qituvchilar o'yin va tanlovlarni dars jarayoniga doimiy ravishda joriy etishlari kerak!

Noto'g'ri xatti-harakatlarga differensial yondashuv

Boshlang'ich sinflarda ba'zi o'quvchilar noto'g'ri xatti-harakatlarni namoyon qilishi mumkin. Bu holatlar o'quvchilarning yoshiga, temperamentiga, oilaviy muhitiga yoki individual xususiyatlariga bog'liq bo'lishi mumkin. B. F. Skinnerning xulq-atvor nazariyasi asosida noto'g'ri xatti-harakatlarga differensial yondashuv qo'llash orqali o'quvchilarning ijtimoiy va o'quv jarayoniga moslashuvini yaxshilash mumkin.

1. Differensial yondashuv nima?

Differensial yondashuv – bu o'quvchilarning individual ehtiyojlari va xatti-harakatlariga qarab turlicha munosabatda bo'lishdir. Har bir bola o'ziga xos shaxs bo'lib, noto'g'ri xatti-harakatlarga sabablari ham turlicha bo'lishi mumkin. Shu bois, ularning harakatlariga umumiy jazo berish o'rniga, ularning shaxsiy xususiyatlarini inobatga olgan holda yondashish kerak.

2. Differensial yondashuv tamoyillari

✓ Xatti-harakatni emas, balki sababni tushunish – bolalar nima uchun bunday harakat qilishayotganini aniqlash.

✓ Ijobiy rag‘batlantirishga urg‘u berish – yaxshi harakatlarni ko‘proq e’tirof etish va mustahkamlash.

✓ Muammoni hal qilishga yo‘naltirish – bolaning noto‘g‘ri xatti-harakatidan dars chiqarishga yordam berish.

✓ Rag‘batlantirish va jazoni muvozanatlash – bolaga jazo berish o‘rniga, to‘g‘ri yo‘nalish ko‘rsatish.

3. Differensial yondashuv usullari

A) Ijobiy rag‘batlantirish orqali muammoni hal qilish

Skinner nazariyasi bo‘yicha ijobiy mustahkamlash eng samarali usullardan biridir. O‘quvchining noto‘g‘ri xatti-harakatini yo‘qotish uchun uning to‘g‘ri xatti-harakatlarini rag‘batlantirish lozim.

◆ Misol: Agar bola dars paytida doimiy ravishda gapirish bilan shug‘ullansa, uni jazolash o‘rniga, dars oxirida faol ishtirok etgan bolalarni taqdirlash mumkin. Bu noto‘g‘ri xatti-harakatlarning kamayishiga olib keladi.

B) Salbiy rag‘batlantirishdan ehtiyotkorlik bilan foydalanish

Salbiy rag‘batlantirish noto‘g‘ri xatti-harakatni kamaytirishda yordam beradi, lekin uni haddan tashqari qo‘llash o‘quvchilar ruhiyatiga salbiy ta’sir qilishi mumkin.

◆ Misol: Agar bola dars vaqtida boshqa o‘quvchilarga halaqit bersa, uni sinfda o‘tirish tartibini o‘zgartirish orqali ogohlantirish mumkin. Agar bu holat takrorlansa, unga ma’lum vaqt davomida tanaffusda o‘yin o‘ynash imkoniyatidan foydalanish cheklanadi.

C) Xulq-atvorni modellashtirish

Bolalar ko‘pincha kattalar va tengdoshlari xatti-harakatlarini kuzatib, o‘ziga singdiradi. Shu sababli, o‘qituvchi ularga to‘g‘ri namuna bo‘lishi kerak.

◆ Misol: Agar o‘qituvchi sinfda hurmat bilan muloqot qilsa, bolalar ham o‘zaro hurmat bilan muomala qilishni o‘rganishadi.

D) Alternativ xatti-harakatlarni o‘rgatish

Ba’zi bolalar shunchaki qanday to‘g‘ri harakat qilishni bilishmaydi. Ularni to‘g‘ri yo‘lga solish uchun muqobil variantlarni ko‘rsatish kerak.

◆ Misol: Agar bola dars paytida shovqin qilsa, unga energiyasini to‘g‘ri yo‘naltirish uchun qisqa tanaffuslar yoki harakatli mashg‘ulotlar taklif qilinishi mumkin.

E) Jazo emas, mas’uliyat hissini oshirish

Jazo bolaning xatti-harakatini vaqtincha to'xtatishi mumkin, lekin u mas'uliyatni his qilishiga olib kelmaydi. O'quvchilar noto'g'ri harakat qilganda, javobgarlikni o'z zimmasiga olishni o'rgatish kerak.

✦ Misol: Agar bola doskani chizib qo'ysa, unga tanbeh berish o'rniga, doskani o'zi artib qo'yishi kerakligini tushuntirish maqsadga muvofiq.

4. Differensial yondashuvni tatbiq etishda e'tibor berish lozim bo'lgan jihatlar

✓ Har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olish – har bir o'quvchining temperamenti, oilaviy muhitini tushunish kerak.

✓ Davomiy kuzatuv va baholash – bolaning xatti-harakatlarini o'zgartirishda qanday yondashuv samarali bo'layotganini aniqlash muhim.

✓ Ota-onalar bilan hamkorlik qilish – bolaga maktab va uyda bir xil yondashuv qo'llanilishi kerak.

✓ Jazolash o'rniga yechim izlash – noto'g'ri xatti-harakat sabablarini aniqlab, ularni bartaraf etish muhim. Noto'g'ri xatti-harakatlarni to'g'ri boshqarish uchun o'qituvchilar differensial yondashuvdan foydalanishlari lozim. Skinner nazariyasiga ko'ra, bolaning noto'g'ri harakatlarini jazolash o'rniga, to'g'ri harakatlarini rag'batlantirish eng samarali usul hisoblanadi. Bundan tashqari, xulq-atvorni modellashtirish, alternativ xatti-harakatlarni o'rgatish va mas'uliyat hissini shakllantirish orqali bolalarning ijtimoiy muhitga moslashuvi osonlashadi. Har bir bola alohida yondashuvga loyiq!

Individual yondashuv va shaxsiy yutuqlarni rag'batlantirish

Boshlang'ich sinflarda har bir o'quvchining ta'limga bo'lgan ehtiyoji, qiziqishi va qobiliyati turlicha bo'ladi. Shu sababli, ularga individual yondashuv orqali ta'lim berish va shaxsiy yutuqlarini rag'batlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Skinnerning xulq-atvor nazariyasiga ko'ra, mustahkamlovchi omillar orqali o'quvchilarning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshirish mumkin.

1. Individual yondashuvning mohiyati

Individual yondashuv – bu har bir o'quvchining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish demakdir. Bu quyidagilarni o'z ichiga oladi:

✓ O'quvchining qiziqish va ehtiyojlarini aniqlash – har bir bolaning o'rganish uslubi har xil bo'lishi mumkin.

✓ Moslashuvchan o'quv rejalarini ishlab chiqish – turli darajadagi o'quvchilarga mos keladigan topshiriqlar berish.

✓ Ijobiy rag'batlantirish tizimini joriy etish – o'quvchilarning shaxsiy yutuqlarini qadrlash va ularga motivatsiya berish.

✓ O'quvchilarga tanlov berish – ularning qobiliyatini inobatga olgan holda, dars usullarini erkin tanlash imkoniyatini yaratish.

2. Shaxsiy yutuqlarni ragʻbatlantirish tamoyillari

Skinnerning operant shartlash nazariyasi asosida har qanday oʻquvchi oʻzining shaxsiy muvaffaqiyatlarini koʻrsa, uning bilim olishga boʻlgan ishtiyoqi oshadi. Quyidagi tamoyillar shaxsiy yutuqlarni ragʻbatlantirishda samarali hisoblanadi:

- ✓ Har bir kichik yutuqni ham eʼtirof etish – oʻquvchilar katta natijalarga erishishidan oldin, kichik muvaffaqiyatlarini qadrlash kerak.
- ✓ Shaxsiy oʻsishni kuzatish – har bir bolaning oldingi natijalari bilan hozirgisini taqqoslab, uning oʻz ustida ishlayotganini koʻrsatish.
- ✓ Turli xil mukofot tizimlarini joriy etish – faqat moddiy emas, balki maʼnaviy ragʻbatlantirishga ham eʼtibor berish.
- ✓ Oʻquvchilarning mustaqil qaror qabul qilishiga imkon yaratish – ularni mustaqil fikrlashga undash.

3. Individual yondashuv va shaxsiy yutuqlarni ragʻbatlantirish usullari

A) Differensial yondashuvni qoʻllash

Har bir oʻquvchi turli bilim va qobiliyatlarga ega boʻlgani uchun, ularning ehtiyojlariga mos ravishda topshiriqlar tayyorlanishi kerak.

◆ Misol: Oʻquvchilarni bilim darajasiga qarab kichik guruhlariga boʻlish va ularga mos topshiriqlar berish.

B) Mustahkamlovchi ragʻbatlantirish usullari

Skinner nazariyasiga koʻra, toʻgʻri harakatlarni mustahkamlash oʻquvchining oʻqishga boʻlgan qiziqishini oshiradi.

◆ Misol: Dars davomida yaxshi ishlagan oʻquvchilarga "Kun yulduzi", "Eng faol oʻquvchi", "Ijodkor oʻquvchi" kabi maqomlarni berish.

C) Individual taʼlim rejaları

Oʻquvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda, ularning qiziqishlariga mos keladigan topshiriqlar tayyorlash lozim.

◆ Misol: Oʻqish jarayonida hikoya yozishni yoqtiradigan bolalarga insholar yozish imkoniyatini berish, matematikani yaxshi oʻzlashtirgan bolalar uchun murakkabroq misollar berish.

D) Shaxsiy portfolioni shakllantirish

Oʻquvchilarning yutuqlarini kuzatib borish va ularning rivojlanishini aks ettiradigan shaxsiy portfolio yaratish foydali boʻladi.

◆ Misol: Har bir oʻquvchining eng yaxshi ishlari, yozgan hikoyalari yoki chizgan rasmlari jamlanmasini tuzish va ularni sinf burchagiga joylashtirish.

E) Ota-onalar bilan hamkorlik

Shaxsiy yutuqlarni ragʻbatlantirish jarayonida ota-onalar ham faol ishtirok etishi kerak.

◆ Misol: O'quvchining muvaffaqiyatlari haqida ota-onalarga xabar berish, ularga bolaning qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar berish.

4. Rag'batlantirish tizimini ishlab chiqishda muhim jihatlar

- ◆ Har bir o'quvchining individual ehtiyojlarini hisobga olish.
- ◆ Faoliyatga asoslangan rag'batlantirish tizimini ishlab chiqish.
- ◆ Rag'batlantirishning adolatli bo'lishini ta'minlash.
- ◆ Motivatsiya tizimini doimiy ravishda takomillashtirib borish.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarga individual yondashuv qo'llash va ularning shaxsiy yutuqlarini rag'batlantirish ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Skinnerning xulq-atvor nazariyasi asosida mustahkamlovchi usullardan foydalangan holda, bolalarning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytirish mumkin. O'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos yondashuv, ijobiy rag'batlantirish va mustaqil qaror qabul qilish imkoniyati ularga o'z iste'dodlarini to'liq namoyon etishiga yordam beradi.

Xulosa

Boshlang'ich sinflarda ta'lim jarayonini samarali tashkil etish uchun B. F. Skinnerning xulq-atvor nazariyasi asosida individual yondashuv va rag'batlantirish tizimini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularning shaxsiy yutuqlarini qo'llab-quvvatlash va mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Skinnerning operant shartlash nazariyasi asosida ijobiy va salbiy rag'batlantirish mexanizmlaridan foydalanish orqali bolalarning to'g'ri xulq-atvorini shakllantirish mumkin. Ijobiy rag'batlantirish o'quvchilarni yanada faol bo'lishga undaydi, salbiy rag'batlantirish esa noto'g'ri harakatlarning kamayishiga xizmat qiladi.

Differensial yondashuv, mustahkamlovchi mukofot tizimi, shaxsiy portfolioni yuritish, o'yin va tanlovlardan foydalanish kabi metodlar yordamida o'quvchilarning individual qobiliyatlari rivojlantiriladi. Shuningdek, ota-onalar bilan hamkorlik qilish orqali rag'batlantirish tizimini yanada mustahkamlash mumkin.

Umuman olganda, individual yondashuv va shaxsiy yutuqlarni rag'batlantirish boshlang'ich sinflarda ta'lim sifati va samaradorligini oshiradi, bolalarning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi va ularni faol o'rganishga undaydi. Bu esa keyingi bosqichlarda o'quvchilarning muvaffaqiyatli ta'lim olishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Skinner, B. F. (1953). Ilm-fan va inson xulq-atvori. Nyu-York: Free Press.
2. Skinner, B. F. (1974). Xulq-atvorizm haqida. Nyu-York: Alfred A. Knopf.

3. Vygotskiy, L. S. (1978). Jamiyatda ong: Yuqori psixologik jarayonlarning rivojlanishi. Harvard universiteti nashriyoti.
4. Piajye, J. (1952). Bolalarda intellekt rivojlanishining kelib chiqishi. Nyu-York: Xalqaro universitetlar nashriyoti.
5. Vulfok, A. (2016). Ta'lim psixologiyasi (13-nashr). Pearson Education.
6. Slavin, R. E. (2020). Ta'lim psixologiyasi: Nazariya va amaliyot (13-nashr). Pearson Education.
7. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. (2021). Boshlang'ich ta'lim metodikasi. Toshkent.
8. Hasanboyev, J. (2019). Pedagogik texnologiyalar va ta'lim metodlari. Toshkent.
9. G'ofurov, U. (2020). Psixologiya asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
10. O'zbekiston Respublikasi Davlat ta'lim standarti. (2022). Boshlang'ich sinflarda ta'lim metodikasi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Erikson, E. H. (1993). Bolalik va jamiyat (Childhood and Society). Tahrir qilingan nashr. New York: W. W. Norton & Company.
2. Vygotskiy, L. S. (1986). Aqliy rivojlanish va ta'lim. Moskva: Pedagogika nashriyoti.
3. Piyaje, J. (2001). Bolalarning aqliy rivojlanishi (The Psychology of the Child). New York: Basic Books.
4. Bruner, J. (1996). Ta'lim jarayoni (The Process of Education). Cambridge: Harvard University Press.
5. Dewey, J. (1916). Ta'lim falsafasi (Democracy and Education). New York: Macmillan.
6. Rogoff, B. (2003). Madaniy kontekstda rivojlanish (The Cultural Nature of Human Development). New York: Oxford University Press.
7. Slavin, R. E. (2006). Ta'lim psixologiyasi: Nazariya va amaliyot (Educational Psychology: Theory and Practice). Boston: Pearson Education.
8. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi (2023). Boshlang'ich sinflar uchun o'qish metodikasi bo'yicha tavsiyalar. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti.
9. Hasanboyeva, U. (2020). Pedagogik psixologiya va yosh xususiyatlari. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
10. G'ulomov, S. (2019). Boshlang'ich ta'lim metodikasi va innovatsion pedagogika. Toshkent: Fan va texnologiya.